

HIRLAPVÁLTOZATOK.

Uralkodók, államférfiak, gazdag emberek súlyos betegsége alkalmával szokásban van, hogy a beteg, esetleg közeli hozzátartozói számára külön újságot nyomtatnak, melyben az ő egészségi állapotukat kedvezően tüntetik fel. Ez nem kerül olyan sokba, hogy akár szerényebb vagyonú ember is ne rendelhetne magának egy-egy olyan külön lapszámot, amelyben rá nézve előnyös hírek jelennek meg. Tudok olyan esetet is, amikor lapszerkesztők tréfálták meg egymást olyan külön lapszám előállításával, amelynek valamelyik híre kompromittálta a kollégát. Aki ismeri a lap szedésének, nyomásának titkát, tudja, hogy az illető hír szedésének és egy oldal újraöntésének a költségéről van csak szó, ami néhány pengőből kitelik. Képviselőválasztások alkalmával egyik-másik újság egy és ugyanazon lapszámából több variánst is készít, aszerint, hogy hány képviselőjelöltet kíván a választókerületekben támogatni, illetőleg hánytól kapott erre megrendelést. Ilyenkor egy vagy két oldalt „m ü t á l n a k“, azaz egy-két oldalt kihagynak a napianyagból s helyette olyan oldalakat tesznek be, amelyek a képviselőjelöltek érdemeit méltató cikkeket tartalmaznak. Ilyenkor tehát egy-egy számból több variáns is készül.

De nemcsak ilyen alkalmakból készülnek variánsok. Megtörténik, hogy boulevard-lapoknál az utcára került számokat az ügyészség elkoboztatja, mire a szerkesztő a veszedelmes közlemény szedését kido-
batja s a lap ezen a helyen üresen jelenik meg, vagy másik közleményt hoz helyette. Az is megtörténik, hogy a már az utcán árusított kész lapban valami hibát fedeznek föl, megállítják a rotációs gépet, kijavítják a hibát, vagy kicserélik a veszedelmes, téves közleményt, újra öntetik az oldalt s a rikkancs már a variánssal jelenik meg újra az utcán. Néha olyankor érkezik valami „szenzáció“, amikor a gép már „s z a l a d“ s a rikkancs az utcán van a lappal. Ilyenkor is megállítják a gépet, valami jelentéktelenebb közleményt kidobnak a lapból s a „s z e n z á c i ó t“ teszik be helyette. De vannak lapok, amelyek esti és reggeli kiadásokat hoznak, anélkül, hogy ezt feltüntették.

Lezárják és kinyomtatják az újságot este, hogy az éjszakai vonatokkal elküldjék s a kora reggeli órákban már Sátoraljaújhely, Szeged, Szombathely utcáin legyenek, de ha lapzártáig, éjfél után két óráig történik valami nagy esemény, a kész szedés egy részét félredobják és az új „szenczió” belekerül a fővárosban árusított példányokba.

Egyes könyvtárak szempontjából a hírlap éppen olyan fontos nyomtatvány, mint a könyv és például a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának Hírlaptára éppúgy törekszik minden magyar nyelvű (és magyar vonatkozású) hírlap, valamint változatai megszerzésére, mint a nyomtatványtár a magyar könyvek, a zeneműtár a magyar zeneművek teljes összegyűjtésére. Sajnos, e téren talán pótolhatatlan mulasztások történtek a multban, sőt történhetnek a jelenben is. Ezek a „mutált” lapok, „lapvariánsok” a legnagyobb csöndben jelennek meg, mert különösen képviselőválasztások alkalmával fönn kell tartani azt a látszatot, hogy a képviselőjelölt érdemeit és kiválóságát méltató egy-két oldalas cikket nemcsak a választókerületben, hanem az egész országban olvassák. A könyvtár tisztviselőinek e „variánsok” megjelenéséről nincs és nem is lehet tudomásuk s ha a nyomda nem küldi be az összes változatokat, vagy ha beküldi is, de nem hívja föl rájuk a figyelmet, e lapszámok a könyvtár szempontjából — talán örökre elvesztek.

E sorok írója a hírlapvariánsok készülését tapasztalatból ismeri, viszont azt, hogy a variánsok a könyvtárakban nincsenek nyilván tartva, szintén tapasztalatból tudja. Ezért a több példányban beérkező újságszámokat összehasonlíttatja s csak amennyiben teljesen azonosak, kerülhetnek a másod-harmad-példányok a duplumtárba, vagy a fölőspéldány-raktárba.

Mínt hogy nemzeti érdek minden magyarnyelvű könyvnek, újságnak, aprónyomtatványnak későbbi idők számára való múzeális megőrzése, célszerű volna, ha a nyomdák „variáns”, vagy „változat”, vagy „mutált példány” bélyegzővel küldenék be a könyvtárakba a köteles példányok közt a változott kiadású lapszámokat. Ilymódon biztosítva volnának a lapok, hogy változataik nem kerülnek a fölőspéldányok közé. A hírlap későbbi korok számára forrásanyag és kívánatos, hogy a forrásanyag mennél teljesebb formában maradjon fönn.

A Széchényi-Könyvtár Hírlaptára újabban különös figyelmet szentel a hírlapváltozatok kérdésének s megfigyelésének eredményeit folytatólagosan közzé fogja tenni. Az első e tárgykörbe tartozó hírlap-történeti tanulmányt DEZSÉNYI BÉLA tollából alább közöljük.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

I.

Külföldi származású szórakoztató mellékletek magyarországi német hírlapokban.

A kiegyezés évével új fejezet kezdődik a magyar sajtó történetében. A magyar újságírás gyors fejlődésével párhuzamosan a hazai német sajtó is erőteljes fellendülést mutat; főleg a vidéki német hetilapok szaporodtak: 1870-ben 108, 1896-ban már 204 volt a számuk.¹ Viszont irodalmi folyóiratok még nem voltak s így az irodalmi rész a politikai napi- vagy hetilapokhoz csatlakozott. Minden újságnak volt szórakoztató része.²

Ezek a szórakoztató újságmellékletek legnagyobbbrészt nem az újság szerkesztőitől és munkatársaitól származtak. A mai képes hetilapokat pótolták, helyi vonatkozásuk nem igen volt s így szinte önmagától adódott a gondolat, hogy azokat egy központban készítsék el s onnan juttassák el az előfizető újságokhoz, majd ezek mindegyike saját olvasóihoz. Az önállóan szerkesztett irodalmi rovat gondja és költsége így nem terhelte a lapkiadót s a közönség is jobb és főleg kiadósabb irodalmi részhez jutott, mint amilyet a helyi szerkesztőség legjobb erőinek felvonultatásával előállíthatott volna. Amellett ettől a szórakoztató hetilaptól aktualitást úgysem várt a közönség, vagy a mainál jóval kisebb mértékben.

Németországban az így támadt szükséglet kielégítésére több vállalkozás is keletkezett s a német vidéki lapokat látta el irodalmi mellékletekkel:³ a különböző című hetilapok tartalma, ha azokat ugyanaz a kiadó készítette, természetesen *az utolsó szóig* megegyezett egymással s csak a címet nyomtatták rá utólag az egyes előfizető újságok kívánsága szerint.⁴ Ha azután más-más

¹ RÉZ, HEINRICH: Deutsche Zeitungen und Zeitschriften in Ungarn von Beginn bis 1918. München, 1935. 39. l.

² U. o.

³ A század végén Berlinben már tíznél több nyomda foglalkozott szórakoztató lapmellékletek készítésével. L. DAHMS, GUSTAV: Das literarische Berlin. Berlin, 1895. 109. l.

⁴ A vidéki német újságok melléklete ma is nagyrésztben ilyen „Kopfdruck”. V. ö. D’ESTER, KARL: Zeitungswesen, Breslau, 1928. 113. l.

városban megszokott helyi lapjához mellékelve kézhez kapta azokat az olvasó, nem sejtette, hogy a melléklet nem kizárólag az ő lapja részére készült.

Hazánkban az 1870-es évektől kezdve terjedtek el ezek a Németországból szállított „*Sonntagsblatt*“-ok, „*Familienblatt*“-ok, „*Unterhaltungsblatt*“-ok. Még akkor is a német kiadóhoz fordulnak a lapok, ha kezdetben önállóan szerkesztették mellékletüket.¹ Legtöbbjük mint a főlap „saját“ kiadása szerepel; az alcímben a lapfejen a főlap címét viselik és általában az impresszumban is a helyi szerkesztőség, kiadó és nyomda látható. Csak némely esetben találjuk meg az utolsó lap alján a valódi szerkesztőt és kiadót. Gyakran a lapfejen a helyi szerkesztő (tehát a főlap szerkesztője), az impresszumban viszont a németországi szerkesztő és kiadó van megadva. Természetesen, mint az a fent már elmondottakból következik, ha több lap ugyanattól a kiadótól rendeli heti mellékletét, akkor a hetilapok egymás között megegyeznek a szedéstükör legapróbb részletéig s csak az utólag rányomott cím mutat eltérést. Így a Magyarországon terjesztett mintegy 40 szórakoztató melléklet mindössze tíz típusra megy vissza, tehát voltaképpen csak tíz különböző lapot jelent.

Az alábbi áttekintésben német szórakoztató mellékleteinket az azokat előállító nyomdák szerint csoportosítottuk. A cím ugyanis, mint az már a eddigiekből nyilvánvaló, egy-egy kiadáson belül is sokféle lehet, viszont ugyanaz a cím más-más kiadásnál is előfordulhat. A leggyakrabban előforduló címek: „*Illustriertes Familienblatt*“, „*Illustriertes Sonntagsblatt*“, „*Illustriertes Unterhaltungsblatt*“. Valamennyi Németországból vagy Ausztriából került hozzánk, Stuttgart mellett Berlin, Hamburg és Bécs szerepel, mint a nyomtatás helye.² — A német melléklapok címeik szerint, kettő kivételével, RÉZ HENRIK hírlapkönyvészetében megtalálhatók. Itt csak azonosságukat, illetve a tíz különféle kiadáson belüli egyezést kívánjuk kimutatni. Így azok csoportosítása e típusok szerint jobban mutatja a valóságos helyzetet, mint

¹ Így az „*Illustriertes Sonntagsblatt, wöchentliche Beilage zum Süddeutschen Lloyd*“ első számai még Magyarországon készültek.

² RÉZ HENRIK i. m. 68—69. l., valamennyinél Stuttgartott tünteti fel a megjelenés helyeül.

a címek szerinti felsorolás, hiszen éppen a címek lepezik az azonos lap látszólagos sokféleségének titkát: azt, hogy egy kiadványnak egyik változata csupán s nem önálló folyóirat.

Bocsássuk még előre, hogy az egy-egy kiadásnál feltüntetett indulási adat azt az évszámot jelöli meg, amelytől kezdve az illető kiadás Magyarországon előfordul és amennyire az a rendelkezésre álló adatokból megállapítható. A melléklap indulását az egyes hírlapok bejelentik, de a megszűnést nem. Ezért a megszűnés dátumául az Országos Széchényi Könyvtár hírlaptárában megtalálható utolsó évfolyam évszámát vettük fel. — A nyomdák közül kettő két-két egymástól eltérő laptípussal szerepel, ezeket külön lapnak tekintjük.

Az egyes kiadások a következők:

1. *Stuttgart*. SCHÖNLEIN HERMANN nyomdájának (1888-tól SCHÖNLEIN HERMANN utóda, 1890-től „Union“ Deutsche Verlagsgesellschaft) 8 oldalas, 3 hasábos kiadása. 1874—1897. Szerkesztő SCHÖNLEIN HERMANN; 1880-tól FREUND THEODOR. — Ennek változatai:

Illustriertes Unterhaltungsblatt. Beilage zur Bistritzer Wochenschrift. 1874—1897.

— — Wöchentliche Beilage zur „Torontáler Zeitung in Perjámos“. 1891—1898.

— — Sonntags-Beilage zur „Oedenburger Post“. 1892.

— — Sonntags-Beilage zum „Oedenburger Boten“. 1881—1883.

— — Wöchentliche Beilage zur „Karpathen-Post“. 1884—1885.

— — Gratis-Beilage zum „Günser Anzeiger“. 1891.

Belletristische Wochenschrift für die Familie und jedermann 1882—1888.¹

2. Ugyanannak a nyomdának 4 oldalas 2 hasábos kiadása. 1883—1897.² Szerkesztőket l. az előbbinél. — Változatai:

¹ A főlap az alcímben nincs feltüntetve s így nem lehet megállapítani, melyik újság melléklete volt.

² Az Oberwarther Sonntagszeitung már 1879. december 1-én bejelenti a melléklap indulását, de az 1883 előtti évfolyamok nem találhatók.

Illustriertes Sonntagsblatt. Wöchentliche Beilage zur Oberwarther Sonntagszeitung. 1883—1889.

— — Gratis-Beilage zum „GünserAnzeiger“. 1892—1895.

— — Sonntagsbeilage zur Fünfkirchner Zeitung. 1885—1889., 1891—1897.

— — Wöchentliche Beilage zur Eisenstädter Zeitung. 1888—1891.

— — Wöchentliche Beilage zum „Südungarischen Lloyd“. 1884—1886.

— — Wochenschrift zur Unterhaltung und Belehrung. 1892.¹

3. *Stuttgart.* E. Greinersche Hofbuchdruckerei (1881-től *Greiner és Pfeiffer*). 8 oldalas, 2 hasábos kiadása. 1878²—1889., Szerkesztő: GREINER E., 1882-től PFEIFFER C. A. — Változatai:

Illustriertes Familienblatt. Beilage zur Neuen Temesvárer Zeitung. 1878—1905.

Illustriertes Sonntagsblatt. Beilage zur Pressburger Zeitung. 1878., 1889., 1891., 1909.

— — Deutsche Beilage des „Soroksári Hírlap“. 1909.

— — Wöchentliche Beilage zur Bács-Bodrogher Presse. 1893—1896.

— — Gratis-Beilage zur Oedenburger Zeitung. 1882—1895.

— — Beilage des Werschetzer Gebirgsbote. 1917—1918.³

Illustriertes Unterhaltungsblatt. Gratisbeilage zum „Südungarischen Volksblatt“. 1882—1894.

— — Beilage zur Neuen Temesvárer Zeitung. 1907—1908.

— — Beilage zum „Fortschritt“. 1881.

4. Ugyanennek a nyomdának 4 oldalas, 2 hasábos kiadása. 1880—1897. Szerkesztőket l. az elébbinél. Változatai:

Illustriertes Sonntagsblatt. Beilage zum *Schässburger Anzeiger*. 1880—1890.

— — Beilage zum Tyrnauer Wochenblatt 1881., 1884—1886.

¹ A főlap az alcímben nincs feltüntetve.

² A Neue Temesvárer Ztg. már 1873-ban említi, hogy melléklapot ad ki, de nem lehet megállapítani, azonos-e ezzel.

³ RÉZ, H.: i. m. 68—69. l. nem említi.

— — Beilage zur Berzava. 1883.

Illustriertes Unterhaltungsblatt. Beilage zum Volksfreund. 1888—1897.

— — Beilage zur Neuen Lippaer Zeitung. 1887—1893.

— — Beilage zur Wochenschrift „Der Marchthal-Bothe“. 1895—1896.

— — Beilage zum Gross-Beckereker Wochenblatt. 1888—1895.

5. *Stuttgart.* KOHLHAMMER N. nyomdájának kiadása. 1892—1908. Szerk. KOHLHAMMER N., 1893-tól GÖRLACH E. Változatai:

Illustriertes Unterhaltungsblatt. Beilage zur „Bistritzer Zeitung“. 1891—1897.

Illustriertes Familienblatt. Beilage der Torontaler Nachrichten 1907—1908.

— — Beilage der Ersten Ungarischen Bauern-Zeitung. 1893—1895.

— — Beilage zur Gross-Kikindaer Zeitung. 1899—1908.

— — Gratisbeilage zur Oravicaer Wochenblatt. 1893—1895.

— — Gratisbeilage zur Neusiedler Wochenschrift, 1894—1897.

— — Beilage zur Perjámos und Umgebung. 1905.

6. *Berlin.* IHRING és FAHRENHOLZ nyomdájának kiadása. 1886—1910. Szerkesztő HERMANN W. Változatai:

Illustriertes Sonntagsblatt. Gratisbeilage zur „Lippaer Zeitung“ 1886—1888.¹

Illustriertes Unterhaltungsblatt. Wöchentliche Beilage zur Karpathen-Post, 1886—1889., 1891—1910.

— — Beilage zur Bistritzer Zeitung 1891.

7. *Berlin.* SCHWERIN JOHN ny. kiadása. 1889—1894. Szerkeszti BÖTZEL E. 1893-tól RAMHORST FRIEDRICH. Idetartozik:

Illustriertes Sonntags Blatt. Beilage zur „Semliner Wochenblatt“.

8. *Berlin.* NAGEL GEORG G. nyomdájának kiadása. 1890—1909. Felelős szerkesztő SCHAUMBURG KARL. Idetartozik:

¹ RÉZ, HEINRICH: i. m. 68—69. l. nem említi.

Illustriertes Unterhaltungsblatt. Romanbeilage zur Oberwarther Sonntagszeitung.¹

9. Hamburg. ROSENBERG M. nyomda kiadása. 1888—1889. Szerkesztő ROSENBERG M. Idetartozik:

Illustrierte Familien-Zeitung. Beilage zum Wochenblatt. „Die Berzava“.

10. Bécs. VERNAY, JOHANN N. kiadása. 1890. Fel. szerk.: DIETMARSCH C.

Idetartoznak: az Eisenstädter Zeitung, a Fünfkirchner Zeitung, a Karpathen-Post és a Pressburger Zeitung mellékletei 1890-ben.²

Német lapmellékleteink tanulmányozása s a különféle variánsok magyarországi elterjedésének kimutatása az okból sem volt felesleges munka, mert, mint váltakozó lapfejek rányomásával különböző címeken kiadott lapok, adatot szolgáltatnak a magyar hírlapváltozatok tanulmányozásához. Ezeknek fontosságára a hírlapkönyvtárak szempontjából TRÓCSÁNYI ZOLTÁN mutat rá. Bizonyára nem tévedünk, ha a fejlődő hírlaptechnika e kedvelt eljárásának Magyarországon való meghonosodását a német példára vezetjük vissza. Erre mutat, hogy az első általunk ismert változtatott című magyar nyelvű hírlap szintén mint vidéki lapokhoz mellékelt szórakoztató és irodalmi kiadvány indult meg. Valószínűleg a német lapok vasárnapi melléklete és annak nagy elterjedése csábított hasonló vállalkozásra egy magyar kiadót is. 1891-ben tűnik fel némely vidéki lapban a *Vasárnap* című képes heti melléklet. Mint a német lapok, a magyar vidéki újságok nagyrésze is magáénak vallja e sajtóterméket és csak kevesen ismerik be előfizetési felhívásukban, hogy a *Vasárnap* szer-

¹ Az Oberwarther Sonntagszeitung melléklete 1890 előtt SCHÖNLEIN stuttgarti nyomdájából való. 1890-ben a főlap 1. számában jelenti, hogy a melléklet oldalszámát négyről nyolcra emeli, de természetesen a nyomdaváltozásra nem utal. A nyomdát az 1909. évf. 1. számából lehet megállapítani. A szedéstükör és a fejléc azonossága kétségtelenné teszi, hogy már 1890-től kezdve valamennyi évfolyam ebből a nyomdából származik.

² Csak az 1890. évben jelent meg. Az idetartozó újságok vasárnapi melléklete 1890 előtt más nyomdáktól származik s 1891-től kezdve ismét visszatérnek az eredeti kiadáshoz. Gyakran fordul elő, hogy a melléklapok szállítóját megváltoztatják: ebben az esetben ugyanazon címet tartják meg, annak ellenére, hogy tulajdonképpen új lapról van szó.

kesztője nem ugyanaz, mint a főlapé. Így a *Kecskemét* 1891. júl. 5-én bejelenti, hogy „mellékletünket BENEDEK ELEK kiváló író, országgyűlési képviselő, az *Ország-Világ* szerkesztője fogja szerkeszteni“. Ebből tehát a szerkesztő neve is megállapítható. Tizenöt vidéki lap tartozik a *Vasárnap* előfizetői közé: *Debreceni Ellenőr*, *Érsekújvár és Vidéke*, *Győri Független Újság*, *Kecskemét*, *Keszthelyi Hírlap*, *Magyar Néplap*, *Magyar Pénzügyőr*, *Nyugatmagyarországi Híradó*, *Szilágy-Somlyó*, *Tatatóváros és Vidéke*, *Tolnamegyei Közlöny*, *Újpesti Hírlap*, *Zala*, *Zentai Néplap*, *Szabadság*. A melléklet, mint német szórakoztató hetilapjaink, fejlécén, alcímében a főlap címét viseli. A szöveg valamennyinél teljesen azonos. Az 1891 június havában indult vállalkozás 1892 júniusában már megszűnik.¹ Talán az érdeklődés hiánya ölte meg, valószínűbben pedig az önálló hetilapok versenye.

Hasonló sorsra jutott egy 1910-ben *Vasárnapi Élet* címen indított hetilap, mely néhány vidéki laphoz mellékelve, összesen három számban maradt fenn.

A fentiekben röviden ismertetett szórakoztató mellékletek előállítására kizárólag üzleti vállalkozás volt. A sajtótechnika fejlődése lehetőséget nyújtott széles néprétegek betűszomjának kielégítésére s ezzel az újságkiadás számára új és jövedelmező lehetőségek kiaknázására. Irodalmi igényekkel nem fordulhatunk német szórakoztató újságjainkhoz: folytatásos regényeik, elbeszéléseik a becsületes és érzelmes kispolgár gondolatvilágához alkalmazkodnak, szerzőiket már ma az ismeretlenség homálya veszi körül. Annál nagyobb meglepetéssel fedezzük fel közöttük JÓKAI MÓR nevét;² egyik elbeszélésének közzétételére bizonyára JÓKAI Németországban is nagy népszerűsége adott okot s talán csak másodsorban a nagyszámú magyarországi olvasó iránti előzékenysége. Ezeknek a németajkú magyar olvasóknak lapjaik változatosságával s anyaguk sokféleségével élvezetes olvasmányt és becsületes szórakozást nyújtottak a kiadók: ez az érdemük.

DEZSÉNYI BÉLA.

¹ A megszűnést természetesen itt sem jelentik be a lapok, de a mellékletből a fentemlített időpont után nem maradt fenn példány.

² *Die Töchter des Wolfgang Petki*. Illustriertes Sonntagsblatt, Beilage zur Karpathen-Post 1888. 48–52. sz., valamint Ihring és Fahrenheitz (Berlin) 6. számmal jelölt kiadványának minden más variánsában. V. ö. *Petki Farkas leányai*. Nemzeti kiadás. 23. köt. Erdélyi képek.